

ДЕТЕРМІНАНТИ АУТОАГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКА З ПОЗИЦІЇ ТРАНЗАКТНОГО АНАЛІЗУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

В. О. Депутатов

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний
університет”, 30mb@inbox.ru

*Науковий керівник: кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри практичної психології М. С. Великодна*

У сьогоденному українському суспільстві дуже гостро стоять такі проблеми як хімічна залежність, віктимна поведінка, екстремізм, навмисне самопошкодження та суїцид. Науковці детально досліджують ці явища як окремі, але вони мають один загальний для усіх елемент — аутоагресію. Взагалі, аутоагресія так чи інакше хоча б раз проявлялась у житті кожної людини, але в деякого вона розвивається в стійку рису – аутоагресивність. Підлітковий вік – дуже важливий етап становлення особистості (бо відбувається життєве самовизначення підлітка, формуються плани на майбутнє), тому наявність таких негативних проявів поведінки може спотворити хід усього подальшого життя. За думкою багатьох дослідників, про що детальніше буде сказано нижче, причиною аутоагресивності є внутрішній психологічний конфлікт. Напрямо психології особистості та система психотерапії транзактний аналіз (далі скор. ТА), представниками якого є Е. Берн, Б. та М. Гулдінг, Т. Харріс та ін., є дуже вдалим підходом для розгляду внутрішніх психологічних конфліктів, але, на жаль, з позиції ТА проблему аутоагресивності підлітків ще не було досліджено, що доводить **актуальність** обраної теми.

Отже, відсутність розгляду явища аутоагресивності з позиції ТА і виступає науковою проблемою, яку ми вирішуємо постановкою таких завдань: 1) обґрунтувати методологію дослідження; 2) узагальнити дані з наукової літератури щодо аутоагресивності (включаючи особливості у підлітковому віці); 3) зробити спробу інтерпретувати отримані дані з позиції ТА.

Задля теоретичного (а далі й емпіричного) вивчення детермінант аутоагресивності підлітків ми обрали в якості **теоретико-методологічної основи** нашого дослідження основні концепції теорії ТА, втілені у поняттях его-станів, життєвих позицій та транзакцій, а саме:

1. Моделлю структури особистості, яка прямо впливає на поведінку, спілкування, діяльність та інші аспекти життя людини, є запропована в ТА тріада Parent (P) - Adult (A) - Child (C) як сукупність его-станів; на нашу думку, використання перекладу "Батько" недостатньо адекватно і повно відображує це поняття, тому ми використовуємо оригінальні варіанти назв его-станів;

2. Від народження в індивіда формується певна життєва позиція (сукупність основних уявлень про себе і оточуючих, що покликані виправдати рішення і поведінку людини), яка, за Т. Харрісом (книга "Я – О'кей, Ти - О'кей", 1967), відповідає Я – не О'кей (Я-), Ти – О'кей (Т+), а вже потім може змінюватися у процесі переоцінки набутого досвіду;

3. Життєвий сценарій ґрунтується на дитячих рішеннях (усвідомлених та неусвідомлених), тож, згідно з Б. і М. Гулдіндами (книга "Психотерапія нового рішення. Теорія та практика", 1997) може бути зміненим лише за допомогою прийняття нових рішень.

Аналіз останніх публікацій з порушеної проблеми показав, що питання аутоагресивності в науковій літературі представлено через такі часткові: проблему тлумачення явища аутоагресії, проблему детермінації аутоагресивності, проблему класифікації аутоагресії та проблему конкретних видів аутоагресії, особливо найбільш тривожного – суїциду.

Стосовно тлумачення поняття аутоагресії, С. Ю. Головін у своєму словнику практичного психолога (1998) наводить таке визначення: аутоагресія – вид поведінки агресивної; агресивні дії, що направляються суб'єктом на самого себе, що проявляється в самозвинуваченні, самоприниженні, нанесенні собі тілесних ушкоджень, суїцидній поведінці. Це визначення дещо доповнюється С. С. Степановим у психологічній енциклопедії (2006): "аутоагресія – це різновид агресивної поведінки, при якій ворожі дії по якимось

причинам (переважно соціальним – коли об'єкт, що викликав агресію, є недосяжним, занадто сильним – так чи інакше невразливий) не можуть бути звернені на подразнюючий об'єкт та спрямовуються суб'єктом на самого себе". Суїцид, за його думкою, – це особливо важкий випадок прояву аутоагресії.

Радянський психолог А. О. Реан у своїй праці "Психологія людини від народження до смерті" (2002) вводить поняття "аутоагресивний патерн особистості". Аутоагресія, на його думку, є не просто ізольованою особистісною рисою, конкретною особливістю, а складним особистісним комплексом, який функціонує і виявляється на різних рівнях. В структурі аутоагресивного патерну особистості науковець виділяє такі субблоки:

1. Характерологічний субблок: як показали дослідження А. О. Реана, рівень аутоагресії прямо корелює з інтроверсією, педантичністю, депресивністю, невротичністю, а також від'ємно корелює з демонстративністю особистості.

2. Самооціночний субблок: за даними дослідження науковця, рівень аутоагресії від'ємно корелює з рівнем самооцінки.

3. Інтерактивний субблок: за даними науковця, рівень аутоагресії від'ємно корелює з товариськістю та прямо — з сором'язливістю.

4. Соціально-перцептивний субблок: аутоагресія не пов'язана з негативізацією сприйняття інших, скоріш навпаки, вона корелює з рівнем позитивного сприйняття значущих інших, а також чим вище виявилась аутоагресія – тим більш негативними є уявлення суб'єкта щодо оцінки його іншими людьми.

Дані, представлені О. А. Реаном, з позиції ТА виражають життєву позицію аутоагресивних осіб Я-Т+. Про це каже і від'ємна кореляція з самооцінкою, демонстративністю (Я-), позитивне сприйняття інших (Т+), а також уявлення про негативне оцінювання себе з боку інших (Я-Т+), тому дослідити зв'язок життєвої позиції та аутоагресії було поставлено нами за одну з задач.

Якщо говорити про природу аутоагресивності як риси, якій притаманна аутоагресія, то Г. Я. Пілягіна у статті "Аутоагресія: біологічна доцільність або психологічний вибір?" (1999) розглядає теорію фрустрації, теорію научіння та психоаналітичну теорію. З позиції теорії фрустрації, аутоагресивна поведінка формується як результат фрустрації життєво важливих особистісних потреб. Представники біхевіористської теорії научіння стверджують, що аутоагресивні дії є результатом наслідування засобам поведінкового захисного реагування, придбаного у процесі виховання, тобто, якщо розглядати її з позиції ТА, мова йде про накопичення інформації у Р, тобто копіювання стратегій поведінки у батьків та подальше їх відтворення. Психоаналітична позиція з приводу природи аутоагресивності була висвітлена ще З. Фрейдом. Так, у відомій праці "Сум і меланхолія" (1916) він чітко пояснює процес її формування. Для цього нам потрібна деяка особа, до якої лібідо є прив'язаним. Вплив реального засмучення або розчарування з боку цієї особи викликає потрясіння прив'язаності до неї. Прив'язаність виявляється малостійкою та руйнується, але вільне лібідо не переноситься на інший об'єкт, воно повертається до Я. Тут воно не знаходить ніякого застосування, тому слугує ототожненню Я з залишеною особою. Таким чином, конфлікт між Я та улюбленою особою перетворюється у сутичку між Я та зміненим завдяки ототожненню Я, тобто з самим собою. Також З. Фрейд пояснює процес ототожнення шляхом регресування Я до оральної фази психосексуального розвитку та поглинання улюбленого об'єкту у себе. Таким чином, якщо кохання до об'єкту від якого неможливо відмовитись, знайшло собі вихід в ототожненні, то по відношенню до цього об'єкту, що слугує заміною, проявляється ненависть, як наслідок – новий об'єкт катується, принижується, ображається, завдяки чому ненависть отримує садистичне задоволення. Таким чином, людина обхідним шляхом мстить через самокатування початковим об'єктам. Якщо інтерпретувати цю теорію з боку ТА, то можна побачити таке: З. Фрейд каже про два Я, одне з яких є результатом ототожнення коханого об'єкту. Під коханим об'єктом у ранньому дитинстві може матися на увазі лише хтось з батьків або парентальна

фігура. Таким чином, в особистості проходить конфлікт між С та Р, бо А ще може бути не сформованим.

Сучасні науковці не обмежуються класичними теоріями природи аутоагресивності, так, Л. Г. Жаркова[2], розглядає аутоагресивність як один з видів розрядки афекту. Говорячи про афект, авторка має на увазі короткочасну інтенсивну негативну емоцію, яка виникає внаслідок фрустрації з боку агресивного, травмуючого об'єкту (мається на увазі парентальна фігура). Розрядка може проходити через чотири основні напрямки:

- 1) В тіло, але назовні – відреагований афект (крик, фізична дія);
- 2) В психіку назовні – відреагований афект, що проявляється у почуттях (сльози, сміх);
- 3) В психіку всередину – невідреагований афект (виникають неврози, аутоагресія);
- 4) В тіло всередину – не відреагований афект (виникають психосоматичні захворювання, аутоагресія).

Визначення тих видів поведінки (або ж, розладів), які є аутоагресивними, стало предметом досліджень Н. В. Агазаде (стаття "До проблеми аутоагресивних явищ у психічно хворих", 1987), В. О. Руженкова, Г. О. Лобова, А. В. Боевої (стаття "До питання про уточнення змісту поняття «аутоагресивна поведінка»", 2008) та ін., кожен з яких запропонував власний критерій для класифікації форм чи проявів аутоагресивності. В узагальненому вигляді ці класифікації ми вирішили подати у формі таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація аутоагресивної поведінки

Автор	Критерій	Види
Н. В. Агазаде	За впливом на область людського буття	Фізична
		Психічна
		Соціальна
		Духовна

	За зв'язком із захворюванням	Морбідні (смертельно-небезпечні)	
		Позаморбідні	
	За ступенем довільності	Усвідомлені	
		Неусвідомлені	
	За формою проявлення	Суїцидальна поведінка	
		Харчова залежність	
		Хімічна залежність	
		Фанатична поведінка	
		Аутична поведінка	
		Віктимна поведінка	
Заняття екстремальними видами спорту			
Самопошкодження			
В. О. Руженков, Г. О. Лобов, А. В. Боєва	За смертельною небезпечністю	Суїцидальна поведінка	Внутрішні форми (пасивні суїцидальні думки, задуми, наміри)
			Зовнішні форми (спроби замаху на життя, завершені суїциди)
	За смертельною небезпечністю	Аутодеструктивна поведінка	Пряма аутодеструкція (нанесення самоушкоджень без цілі позбавити себе життя)
			Непряма аутодеструкція (де наслідки відстрочені, це паління, алкоголь, психосоматичні захворювання та ін.)
	За метою	Релаксація (зняти емоційну напругу)	
		Маніпуляція	
Інфантильна демонстрація (для доказу любові, самоствердження, "на спір")			
Заклик (з ціллю звернути на себе увагу)			

	Інфантильне наслідування (наслідування дорослих, доказування своєї "сили волі")
	Інфантильний мазохізм (отримування задоволення від болі)
	Симуляція (для ухилення від військової служби)

Сучасний науковець В. Р. Кейсельман (Дорожкін) [4] до вище зазначених видів аутоагресивної поведінки додає ще й такий несподіваний як альтруїзм. Він обґрунтовує свою думку так:

- альтруїзм – це не тільки безкорислива та не вигідна для індивіда поведінка; іноді вона проявляється в актах, що напряду шкідливі для особи;
- мотив альтруїстичної поведінки може базуватися на аутоагресії, а саме на почутті провини; тобто через почуття провини людина вчиняє альтруїстичні дії, що покликані його компенсувати або пом'якшити, при цьому науковець наголошує на тому, що провинна обумовлена не "реальною винуватістю", а саме аутоагресивною установкою;
- альтруїстичні особи добровільно обирають таку стратегію поведінки задля вивільнення свого місця та всього належного ресурсу для більш адаптивних осіб.

Таким чином, деякі альтруїстичні акти також можна розглядати як аутоагресивні, вони можуть базуватися на почутті провини (що також є видом аутоагресивності) та покликані вивести людини з боротьби за кращу долю.

Оскільки крайньою формою вираження аутоагресивності, за даними С. С. Степанова та ін., є суїцидальна поведінка, зупинимось на цьому виді детальніше. Суїцид, як вид аутоагресії, дуже сильно привертає увагу в реаліях сьогоденної дійсності. Суїцид, за його ж визначенням, – навмисне позбавлення себе життя. В. І. Дашенко, спираючись на Д. С. Ісаєва, у праці "Аутоагресія та суїцид: співвідношення понять та їх відмінність" значно доповнює це визначення: суїцид – дія з фатальним результатом, яке було навмисно розпочато та скоєне померлим при свідомості та очікуванні фатального результату.

Французький соціолог Е. Дюркгейм у відомій праці "Самогубство: соціологічний етюд" (1898) виділяє такі типи самогубств, що обумовлені різною силою впливу соціальних норм на індивіда: 1) егоїстичний суїцид — намір розірвати всі соціальні стосунки; 2) альтруїстичний суїцид — самопожертвування; 3) аномічний суїцид — самогубство, пов'язане з втратою системи цінностей у суспільстві; 4) фаталістичний суїцид — самогубство, що виникає внаслідок надконтроля з боку суспільства.

Говорячи про основні причини самогубств, Н. О. Сакович [5] виділяє такі: особистісно-сімейні (сімейні конфлікти, розлучення, смерть близьких, невдале кохання, приниження з боку оточуючих тощо); стан здоров'я (психічні та соматичні захворювання); конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою (побоювання кримінальної відповідальності або іншого покарання); конфлікти, пов'язані з місцем роботи або навчання; матеріально-побутові труднощі та ін.

Психоаналітик К. Меннінгер (цю статтю можна подивитись у Енциклопедії глибинної психології, том 2, 2004) вважає, що в кожній суїцидальній дії можливо віднайти 3 тенденції: бажання вбити, бажання бути вбитим та бажання бути мертвим. Під бажанням бути мертвим автор має на увазі не реальні наслідки смерті, а скоріш фантазії о захищеності, спокою, мирі, а бажання бути вбитим — як наслідок почуття вини за бажання вбити.

Говорячи про особливості аутоагресивності у підлітковому віці, такі науковці як Л. С. Шевиріна, М. М. Салова та І. М. Павличева у праці "Вікові та гендерні особливості сучасних проявів аутоагресії у підлітків" (2011) дійшли таких висновків:

- більше половини підлітків схильні до аутоагресивної поведінки;
- хлопчики більш схильні до ризикованої поведінки;
- поширеність суїцидальної поведінки не має достовірних відмінностей та зустрічається з однаковою частотою як у хлопчиків, так і у дівчаток.
- прояв аутоагресії достовірно частіше зустрічається у старших підлітків, а також вони більш схильні до ризикованої поведінки;
- суїцидальні спроби відбувались лише у старших підлітків.

За даними Ю. О. Зелинської (що надані у праці "Психокорекція аутоагресивної поведінки підлітків", 2011), аутоагресивність не корелює з іншими шкалами агресії. Таким чином, вона доходить висновку, що аутоагресивний підліток може бути як агресивним по відношенню до оточуючих, так і не агресивним.

Варто також зазначити, що у підлітків ставлення до того типу аутоагресивної поведінки, якого вони слідують, може бути або захисним (тобто викривленим), або ж невизначеним. Ми дійшли такого висновку, аналізуючи роботу М. С. Великодної [1]. У дослідженні ставлення підлітків групи ризику до слова-стимулу "ризик" за Колірним тестом ставлень вона відмітила, що вони або раціоналізують ризиковану поведінку, або відносяться до неї амбівалентно чи невизначено. Варто відмітити, що після корекційного втручання приходить чітке маркування цього ж слова як небезпечного та неприйняттого. Наш висновок про це можна доповнити цитатою з праці Н. Ф. Каліної: "...слова та речі суть одні й ті ж об'єкти ... пансеміотичний суб'єкт трактує їх як взаємодоповнюючі та взаємозамінні ... ми не можемо поділити світ на дві половини, зібравши в одній символи, тексти, храми, слова, образи і т.п., сказавши, що це ментальне (психічне), а зібравши в іншій половині камінці, стільці, протони, екземпляри книг, назвати це фізичною реальністю..." [3]. Тобто, слово та об'єкт, який це слово позначає, нерозривні, значить зміна ставлення до слова "ризик" свідчить про зміну ставлення до самої ризикованої поведінки.

Узагальнюючи сказане та спираючись на обрану нами методологічну позицію, можемо зробити такі висновки:

1) Аутоагресивність – це внутрішньоособистісна агресія, що направлена на Р з боку С (з причини неможливості вилити накопичену агресію на реальну фігуру, яка стала її причиною), або ж навпаки – на С з боку Р (як наслідок ідентифікації з парентальною фігурою і подальшого подібного поводження з собою).

2) Аутоагресивність формується внаслідок несприятливих відносин з батьками або парентальною фігурою у дитинстві та відповідним малосвідомим або несвідомим рішенням.

3) Аутоагресивність може формуватися з метою або отримати садистичне задоволення від покарання улюбленого об'єкта (що є перенесеним усередину особистості, тобто стало Р), або стати "ближче" до улюбленого об'єкта (наслідуючи його поведінку, тобто діяти з его-стану Р), або ж покарати себе за те, що є для Р неприйнятним.

Відповідно до усього вищенаведеного, отримані теоретичні дані схилили нас до побудови емпіричного припущення про те, що аутоагресивна поведінка детермінована особливостями структури Р-А-С та життєвою позицією підлітка, що буде перевірено нами у подальшому.

Список використаних джерел:

1) Великодна М. С. Психодіагностика ставлення підлітків до ризикованої поведінки: модифікація колірною тесту ставлень / М. С. Великодна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологічні науки". – 2014. – № 1. – Т. 2. – С. 17-22.

2) Жаркова Л. Г. Формирование агрессии и работа с ней [Електронний ресурс] / Л. Г. Жаркова. – Режим доступу: <http://www.transactional-analysis.ru/methods/304-agress> (дата звернення: 15.12.2014)

3) Калина Н. Ф. Лингвистическая психотерапия [Електронний ресурс] / Н. Ф. Калина. – Режим доступу: <http://flibusta.net/b/249201/read> (дата звернення: 15.12.2014)

4) Кейсельман (Дорожкин) В. Р. Альтруизм: так называемое добро. / В. Р. Кейсельман (Дорожкин). – Симферополь: Таврия. – 348 с.

5) Сакович Н. А. Диалоги на Аидовом пороге. Сказкотерапия в профилактике и коррекции суицидального поведения подростков / Н. А. Сакович. — Москва: Генезис, 2012. — 288 с.